

BENJÁMIN LÁSZLÓ: TENGEREK FOGSÁGÁBAN

Benjámín László új könyve azoknak is meglepetés, akik régtől fogva ismerői és tisztelői költészetének. A *Tengerek fogságában* a mai magyar líra nagy teljesítményei között méltán foglal helyet. Benjámín verseinek hagyományos értékei — az öniróniába váltó tragikum, a bensőséges poézisú köznapi tárgyiaság, a kifejezés spontán egyszerűsége — tiszta fényükben ragyognak, egyszersmind új színekkel is gazdagodnak: a gondolati elmélyülés, az intellektuális önvizsgálat remekléseivel. De nem divatos válságlíra az övé; sőt példázza, hogy a vesszőfuto vereségből is föl lehet emelkedni, Buga Jakab dacos magányából is ki lehet törni, a fényhálón fönnakadt lepke kétségbeejtő helyzetéből is van szabadulás. „A kor anyagából vagyok, de gyalázatából kinőttem” — olvassuk egyik költeményében, és ez motója is lehetne a kötetének. Ő a farkasok nevelte fiú, óriás sün, akinek tüskéi belészúrt kések, őt sebzi halálra a mesebeli griff, gazdátlan, törvényeiből kifordult bolygón él — mégsem akar Krisztus-epigon maradni, s legföljebb — ahogy torz fintorral mondja — csak hiúságból flagelláns. A Minden Mindegy tengerén él, de toronyörként, matrózként is az egész világot vigyázza:

*A kormányos nem néz a műszerekre,
megcélozott egy csillagot,
most afelé tart mindig a hajó
és Indiába ér.
Így megyek én is csillagom nyomán,
míg el nem süllyed a hajó.*

Vereségei „nagykorúsítók, doktorrá-avatók”, a bukás félelmetől megszabadítók. Haza, emberiség, nép, nemzet: e szók hiányoznak ugyan lírai szótárából, mégis közéleti költészetet alkot. Önmagáról úgy vall, hogy lelki küzdelmeiből a kor emberének problémái olvashatók ki. Még baráti portréiből is a magatartás vonzó példáit emeli ki, magánélete a közügy. A naiv hit és a szkeptikus értelem, a szocializmus és személyi hatalom, a tudományos forradalom és erkölcsi primitívség ellentmondásai, kínzó dilemmái között keres morális alapot a léthez, eszményt a küzdelemhez. A múlt és a jövő között „iszonyú szakadékká robbantott” jelenben, a háborúktól, járványoktól, valamint a lélek „multiplex sclerosisától megtizedelt” nemzedék tanújaként, nem akar élni reflex-életet: a tudatos és etikus lét normáit kutatja:

*A forradalom vagyunk és Európa vagyunk,
s a forradalom: a rend, a forradalom: a világosság, a forradalom: a szellem...
s az új század, a késlekedő huszadik
nemcsak a naptárban, tudományban, iparban, —
megszületik a lelkekben is, az emberi kapcsolatokban...*

— olvassuk egyik áradó ritmusú szabadversében. A felelősség súlya megsokszorozza benne a humánus tiszta-szép értékeit, a szégyen és megalázás próbáin megdő embersége, igazságérzete. Csatázik „a játék-szerep világ” ostoba paprikajancsijaival, az „inga-elvekkkel”, a szörnyeteggé merevítő göggel; óvja a „farkastól a bárányt”, a félelemtől a világot. Versei a vívódó, a küzdő ember önarcképei. Arról vallanak, hogy a lélek ugyan megszenvedi a szabadságát, de a legtragikusabb helyzetben is a csöndes munka, „a dísztelenek között való élés” eszményéért rajong. (A *tábornok lefokozása.*) Nem megváltani, nem megalázni akarja a világot: hanem megérteni és megtartani.

Benjámín új könyvében rendkívül vonzó és tiszteleltre méltó költői magatartás lel formára. Számára a költészet nem fölvert szerep vagy pózra-pátosra csábító szószék, de nem is a személyességtől elvonatkoztatató stúdium. Nem kettőzi meg magában a költőt és az embert, nem válik külön versében a szó és a tett. A gondolatot és érzést nem bugyolálja be a mesterség örökölt lombjába, sem impressz-

szionista zenébe-pompába, sem avantgarde titokzatosságba. „Nyílt szóval, födetlen arccal” lép elénk, aki képes önmagát is kritikus hidegséggel, együttérzésre indító kegyetlen őszinteséggel az emberek elé tárni. Az ars poétikák tömörségével fogalmazza meg a művészi hitvallását: „Nem más a lélek dolga, mint a világ!” A forradalmas és szabaddagdolkozó XIX. század örökösének, ugyanakkor a Nemzetköziség, a Béke, a Közösségi Tulajdon gyermekének vallja magát, de a szocializmust nem idillnek éli meg, hanem erkölcsi felelősségnek. A lelkiismeret költészte az övé, mint volt az Őszikéket verselgető Arany Jánosé. E lelkiismeret azonban nem elvont kategorikus imperatívusz, nem kortól-osztálytól függetlenül ítélő bíró, hanem közösségi érzésből és meggyőződésből felnövő öntudat, mely a népet „eleven testként” érzékeli, s hű a forradalmár múlthoz is. E mérték teszi képessé, hogy személyes sorsát, körülményeit és munkáját távlatból mérlegelje.

A mondandót a pendantjából bontja ki: a hitet a hitetlenségből, az optimizmust a pesszimizmusból. Néha „fölösleges batyunak” érzi az erőt, a szándékot, tehetséget, „a méretlen idő keresztjén” függ, Istenné, pappá, áldozattá sokszorozza énjét, hogy önmagától elidegenedve, róla múlt időben szólva, kevesebbnek lássa az egynél. A *Buga Jakab énekei* ellenverse a pesszimista *Elveszett nemzedék*, melyben magát is a Becsületes Balgák Osztagába sorolja; a *Nyílt szó, födetlen arc* harcos forradalmiságára olyan versek rímelnek, mint az individuumba kapaszkodó *Nem adhatsz többet*, vagy az „és mégis” optimizmus tétovaságával záruló *Vanitatum vanitas*. A „se változtatni, se beletörődni” disszonanciáját kívülről magyarázza a szocialista építés XX. kongresszus előtti és utáni szakaszának kontrasztja, az eszmény és valóság mélyen átélt konfliktusa. Benjámín annak idején teljes énjét, egész valóját a mozgalomnak adta; nem építgette a világnézeti különállás kiskapuját, sem a magánélet menedékét. Érthető, hogy személyes ügyként éli át a mozgalom fájdalmas torzulásait: neki fáj legjobban „a hátára vert erény”, „az elsikkasztott cselekvés”, a „szent frázisba burkolódzó eszme”, a „dörzsölt politikusan” taglója. Önvád mardossa, magára vállalja a közösség szegényét is:

*bűnök — egy sincs, amit
legalább gondolatban
el nem követtem én is.*

Belső értékrendjét — nemcsak esztétikai: emberi vonatkozásban is — a becsület szabályozza. Könyvének legnagyobb pozitívuma, hogy megrendíti a tapasztalt negatívum, az élmény és a szándék kettőssége. Az emberben megvalósuló szocializmus fokát az önálló gondolkozás, a gazdag élet, a termékeny pálya, a felelősségérzet és a humanum mértékével méri, és az eszme nevében tiltakozik az elfajulás és a szükség ellen.

A Benjámín-líra lényege az erkölcsi küzdelem. Logikusan következik ebből az alapállásból a líra sajátos drámai változata. Versei a tragikum és az irónia sarkpontjai közt a katarzis felé hullámanak, szerkesztésükre a drámai többszólamúság, a monológokban föltörő konfliktus a jellemző. Az epikus kezdés részletező terjedősségét jelképépítéssel, gondolati elemzéssel fegyelmezi. Józán, kissé fanyar, antiromantikus stílusban zengeti a tények pátoszáat. Fegyelem és szigor, puritán eszköztelenség figyelhető meg költeményeiben; modernkedő érzelmi anarchiának nyoma sincs. A célszerű formákat kedveli, a tárgyyszerűség az eszménye. Gondolati ódáit, többleteles verseit hol jegyzőkönyvnek, hol az utókorral kötött szerződésnek nevezi, s tiltakozik a siratóéneke műfaja ellen. „Zörögnek zsákomban a tények” — olvassuk egyik költeményében. Nem tartozik a mesterségbeli szenzációkat tálaló, „fölfedező” költők közé; a köznyelvből, a természetes és egyszerű beszédből varázsolja elő a poézis szikráit, „felnötként gazdálkodik a szavakkal”, azonban sohasem prózai. Képeit a logikum szabályozza s a személyesség tölti föl az indulat áramával. Az élet melegebb színei ugyan hiányoznak palettájáról, zord komorság uralja verseskönyvét, iróniája is inkább keserű, mint játékos, de a fájdalom soha nem téved érzékenységbe, az elégia szentimentalizmusba. Nem egyhangú e költészet: az öregesség szelídebb-nosztalgikusabb hangulatai és a harcos-férfias keménység árnyalatai az érzésvilág gazdag változatosságát teremtik meg. A kritikus nem bocsátkozhat jóslásokba; nem hiszem azonban, hogy csak szubjektív vélekedés: legalább három költemény — a *Nem adhatsz többet*, a *Tengerek fogásában*, a *Nyílt szó, födetlen arc* — bizonyosra veheti rangos helyét a jövő irodalomtörténet lapjain. Nagy költő nagy versei.

Benjámín a költészetet az élet, a társadalom építő erejeként műveli. Művészi szándéka sohasem öncélú, számára a mondandó a fontos. Aki olvassa verseit: gazdagodik belőlük emberségben, erkölcsi tisztaságban, jobbat- és szebbet akarásban. Lírája a magyar közéleti költészet legnemesebb hagyományait ötvözi magába; Péterfi emberi természetességét, forradalmár egyszerűségét, József Attila konstruktív eszmeiségét, elemző szenvedélyét. Amellett mindvégig eredeti és egyéni: nem tartozik iskolához, a maga útját járja. Ez az út nem a mélybe: a magasba vezet. (Magvető Könyvkiadó 1967.)

GREZSA FERENC

DÉRY TIBORRÓL ÖSSZEGYŪJTOTT NOVELLÁI MEGJELENÉSE ALKALMÁBÓL*

Miközben nagybátyja üzemében osztályvezető — sztrájkot szervez. Amikor házukat a kommun államossítja — apja öngyilkos lesz; amikor a házat visszakapják — emigrál. Polgárként kívánja, hívja a forradalmat, és kommunistaként szembekerül a párttal.

Értékelői — akár Lukács György, akár Ungvári Tamás — a magyar társadalom korszakváltásának átfogó epikus ábrázolóját látják benne. Valóban, irodalmunkban szokatlanul teljes, nagy epikát teremtett. Gerince e műnek a *Befejezetlen mondat*, a *Felelet*, a *G. A. úr X-ben*, a *Kiközösítő*. A novella-életmű szinte a regényírás szüneteiben jött létre.

A négy nagy regényből kettő a harmincas évek társadalmát térképezi fel. A másik kettő szabadság és személyiség, történelmi szükségszerűség és humánus, civilizáció, haladás és elidegenedés konfliktusát sűríti emberi alakok és sorsok szövvényévé — az ötvenes évek végéig felhasználódott tapasztalatanyag-adta szemlélettel. Déry klasszikus alkatú író. Belső szükségszerűségnek érzi, hogy a valóság korszakait közvetlenül művekké kristályosítsa. Egyébként a valóság negyedszázad alatt olyan változékony volt, és minden fordulathoz annyi előre- és hátrautaló ok, illetve okozat tapadt, hogy mindegyik szinte hívta a méltó megörökítőt. A nagy regények egy hatalmas írói élet minden tanulságával gazdagon, pilléreként hordozzák a művet; a harminc esztendő tényleges történetét a novellák összessége iveli át. A novelláknak van közvetlen kapcsolata azzal, amit Déry saját maga „egy az egyben” átélt, a novellák örökítik meg az írói vívódások, szubjektív konfliktusok közepette feltörő vallomásokat.

Milyen témák foglalkoztatták Déryt az idők sodrában? Korai novellatermését — az 1917-ben a Nyugat-ban megjelent *Liá-tól* az 1932-ben írt elbeszélésekig pályakezdő, fiatalkori írásoknak tekinti, gyűjteményes kötetéből — már másodízben — kihagyja. A harmincas évek tematikus köre: szegények nyomora, munkásmozgalom, a polgári lét extrémításai (*Békebeli vidám történet*, *Békes szőlőhegy 1938-ban*, *A tengerparti gyár*, *Egy finom öregúr* stb.). Az 1946-ban írt *Alvilági játékok* című ciklus darabjai az ostromlott Budapest pincelakóinak testi és lelki szenvedéseit, majd a 47-es novellák a felszabadulás utáni világ történelmi és érzelmi zűrzavarát tükrözik. (*Jókedv és buzgalom*, *A járda szélén*, *A porban*.) A következő évek termése a munkásélet megváltozását, gazdagodását, a társadalom kollektivizálódását mutatja be. (*A égimeszelő*, *Savanyúkrumpli*, *A fehér pillangó*, *A nevető kórterem*, *Simon Menyhért születése*). Ezután a személyi kultusz korszakának torzulásaira utaló elbeszélések következnek (*A téglafal mögött*, *Szerelem*, *Niki*), majd 56 tragikus élménye (*Számadás*, *Philemon és Baucis*), lazán ezekhez kapcsolódik az önéletrajzi fogantatású *Két asszony*. Egy novella szól legújabb történelmünk nagy jelentőségű fordulataról, a falu kollektivizálásáról is (*A tehén*). Váratlanul korábbi korszakra utal, de problematikájában nagyon is korszerű Déry antifasiszta novellája (*A cirkusz*), amely a lélek fasizálódását egyszerre általánosan és szimbolikusan, mint az embert mindig — és a magyar provincializmus viszonyai között különösen — fenyegető veszélyt ábrázolja. A legújabb novellák kortalan, jövőbeli világban játszódódnak, X világában, és szimbolikus lények absztrakt viselkedésmódjait rajzolják.

Déry mindig pontosan érzékeli egy-egy korszak jellegzetes konfliktusát, és ahogy a fecske tudja, hogy biztosan szárnyalhat a levegőben, de hiba lenne víz alá buknia, Déry úgy választja meg novellái témáját, cselekményét, hogy alig észrevehető érzelmi megrázkódtatások, szándékoltan periferikus jelenségek olykor szinte

* Theokritosz Újpesten. I—II. köt.